

הרב מנחם לוי

מחלוקת יוסף והאחים

מתוך עיון בדרשת הרב קוק זצ"ל ובמקורות נוספים

א. "סגולת ישראל" ודרך פעולתה

בדרוש השלושה ועשרים, בספרו 'מדבר שור', מחבר הרב קוק זצ"ל (להלן "הרב") בין כמה ממדרשי חז"ל ופרשני התורה, כדי להעמיד את מחלוקת האחים עם יוסף על בסיס רעיוני אחד. בתחילת דרשתו מביא הרב את העיקרון המחשבתי של "הסגולה הישראלית", המנוסח אצל הריה"ל¹, המהר"ל² ועוד. גם בכתבי הרב הוא מקבל הרחבה³.

בדרשה הנ"ל כותב הרב, שהשוני בהבנת האחים את "הסגולה הישראלית" ודרך הופעתה בבריאה, הוא שיצר את שיטותיהם הרוחניות הנבדלות. הוא שיצר את הקרע האידיאולוגי ביניהם, קרע שהוליד גם את רגשות השנאה ("תוכן השנאה" כפי שמופיע בלשון הדרשה).

שתי דרכי הופעה יש ל"סגולה הישראלית":

הראשונה - הסגולה על בסיס הטבע. כלומר, אותו היסוד הנצחי בבריאה, שאינו בטל לעולם, והוא חלק מחוקיה. יסוד נצחי זה מופיע באומה הישראלית, שבטבע נפשה קיימת הדבקות בבורא העולם והנטייה ללכת בדרכיו. תכונת נפש טבעית זאת ("ברית" בלשון של הדרשה) איננה בטלה לעולם. היא שמולידה באומה הישראלית יכולת ייחודית של נבואה ורוח הקודש.

השנייה - הסגולה על בסיס התורה. כלומר: אותו היסוד הנצחי בבריאה, שאינו בטל לעולם והוא חי בנאמנות מוחלטת לתוכנית האידיאלית שלה. יסוד נצחי זה מופיע באומה הישראלית, שבטבע נפשה קיימת הנטייה להעמיק, לחקור ולחיות על פי מחשבתו של בורא עולם. תכונת נפש טבעית זאת מולידה באומה הישראלית בינה מיוחדת, יכולת עיון בתורה והבנת מחשבת בורא העולם החבויה בה. זאת המחשבה-התוכנית, שקדמה לעולם ועומדת בבסיס קיומו⁴. רק בשתי דרכים אלו של הופעת "הסגולה הישראלית", ניתן להחזיר את הבריאה אל מקורה ולתקן את חסרונותיה. רק מכוחה יכולה האנושות להתפתח ולהגיע לייעודה המוסרי ולשלמות המיועדת לה.

שיטתו הרוחנית של יוסף הייתה כרוכה באימוץ הדרך השנייה של הופעת

1 הכוזרי מאמר א' קא-קג.

2 נצח ישראל פרק י"א.

3 עיין למשל בספר "אורות" עמודים קנה-קנו.

4 בלשון הזוהר: "דכד ברא קוב"ה עלמא אסתכל בה באורייתא וברא עלמא, ובאורייתא אתברי עלמא". תרומה קס"א, א.

הסגולה. כלומר: פיתוח התלות המוחלטת שבינה לבין עמל העיון השכלי בתורה וידיעתה. לשיטתו, רק מכוח ברית התורה, שכרת בורא העולם עם ישראל, יכולים לצאת אל הפועל תכונות נפשם הייחודיות. לעומתה שיטתו של יהודה (והאחים עמו) הייתה כרוכה באימוץ הדרך הראשונה, כלומר: פיתוח הטבע הנפשי המיוחד של ישראל. היטהרות והתקדשות הנפש, עד כדי הופעת הנבואה בדרך בלתי אמצעית. לשיטתו, למרות שהעיון השכלי בתורה הינו חלק מיכולתם הייחודית של בני ישראל, הוא מבטא יכולת נמוכה יותר מאשר ההשגה הנבואית ("השכל המסופק" - בלשון הדרשה).⁵

העמדת מחלוקת האחים על בסיס שתי שיטות שכליות-רוחניות, משנה לחלוטין את הבנת הפסוקים. כל הרגשות השלייליים, כפי שמצוינים בפסוקים, הקנאה והשנאה של האחים, הוצאת הדיבה וההתנכרות בהמשך, של יוסף, הינם תוצאות נלוות למתח שבין שיטותיהם הרוחניות השונות.

יתר על כן, גם רגש האהבה היתרה של יעקב ליוסף, כפי שמצוין בפרק ל"ז פסוק ג, הינו תוצר של אימוץ שיטתו הרוחנית של יוסף על ידי אביו. כך צריך להבין גם את הביטוי: "בן זקונים הוא לו" ("בר חכים הוא ליה" בלשון תרגום אונקלוס). גם הבגד של "כתונת הפסים", שעשה יעקב ליוסף - כל אלו הם ביטוי להעדפת שיטתו הרוחנית של יוסף, על פני שיטת יהודה ויתר האחים.

כך כותב בעל "העמק דבר", (בראשית ל"ז, ג):

"וישראל אהב", לא כתוב "ויעקב אהב" ללמדנו שלא הייתה האהבה משום דברים גופניים ושימוש טוב, אלא שראה בו עניינים רוחניים, שראוי לאהבה...

כל דרך אחרת להבין את מחלוקת האחים ויוסף, גורעת אותה ומביאה אותה למקום של זלזול בנפשות הפועלות. ("קלקולם של גדולי עולם הללו, לא ייסוב, חס וחלילה, על מרכז של פחזות ורוע לב" - בלשון הדרשה).

ב. השתדלות האבות הייתה להקים אומה

יחד עם זאת, נראה, שעדיין דברי הרב קוק, דורשים הרחבה: כיצד הגיעו האחים למצב זה של רצון להרוג את אחיהם? היש בהבדלי הגישות הרוחניות, להסביר את התנהגותם הקשה כלפיו וכלפי אביהם? בדרשתו, מצטט הרב את דברי הרמב"ם⁶ "שכל השתדלות האבות הייתה להקים אומה אחת המכרת את השם יתברך והולכת בדרכיו". ומוסיף, שוודאי

5 ניתן למצוא דמיון בין פירושו של הרב קוק למחלוקת האחים ויוסף לבין דברי ה"תנא דבי אליהו" רבה פרק י"ד: "ואמר לי רבי שני דברים יש בעולם ואני אוהבם בלבבי אהבה גמורה ואלו הן: "תורה" ו"ישראל", אבל איני יודע איזה מהם קודם", וכו'...

6 מורה נבוכים חלק ג' פרק נא.

ידעו האחים ויעקב, כמו יתר האבות:
שעתיד השם יתברך להתגלות בגילוי הנבואה, ליתן להם תורה ואז
תהיה השלמת הבחירה האלוקית בהם.

כלומר, האחים ידעו שמדרגתם הרוחנית, ככל שתהיה גבוהה, היא רק בגדר
הכנה. התכלית, שאליה נבחרו כיחידים, היא הקמת אומה שחייה ינוהלו על
פי תורה, שתתגלה אליה בגילוי אלוקי מיוחד. ברם, עקב ההתבוננות העיונית
השונה שלהם ב"סגולה הישראלית" ודרך הופעתה, נחלקו גם בזאת: כיצד ואיך
יהיה גילוי נבואי זה של נתינת התורה?

האם יחידים, בעלי שיעור קומה, אנשים שהגיעו לנבואה ורוח הקודש, הם,
שמכוח השגתם הגבוהה, תינתן להם התורה ותופץ על ידם בהמון עם? ואולי
להיפך, רק מכוח התגלות התורה בגילוי עליון ונתינתה להמון עם באופן חד
פעמי, יוכלו אותם היחידים, לבררה בשכלם ולהפיצה ברבים?

לשאלה עקרונית זו יש גם ביטוי בהמשך הדורות. למשל, היא זאת שקובעת
את הגבולות הברורים בין מסגרת הדיון ההלכתי, לבין הופעת החזון הנבואי.

כך מובא, במסכת תמורה (ט"ז, א) על ימי האבל שלאחר מות משה רבינו,
כאשר נשכחו, מרוב צער, שלושת אלפים הלכות. ביקש העם מיהושע שיזכיר
להם אותם בדרך של נבואה. אך הוא ענה: "לא בשמים היא". רק עתניאל בן קנז
הזכיר לעם את ההלכות הנשכחות, על דרך העיון השכלי. כלומר: לאחר האירוע
החד-פעמי של מתן תורה בהמון עם בהר סיני, בירור ענייניה של התורה בהמשך
הדורות הוא אך ורק על דרך העיון השכלי של יחידים, המעיינים בה בשכלם. כך
הם דבריו של האמורא, אמימר, בעניין "חכם עדיף מנביא" (בבא בתרא י"ב, א).
כמו כן קיים ביטוי חריף לדברים בוויכוח שבין רבי אליעזר ורבי יהושע, בשאלת
"תנורו של עכנאי" (בבא מציעא נ"ט, ב) – שאין לערב חזיונות נבואיים במסגרת
הדיון השכלי-הלכתי של החכמים.

ג. האחים חיו בתקופה גורלית

עדיין מהדהדת השאלה: מדוע אצל האחים ויוסף הפכה השאלה הזו לגורלית
כל כך? מדוע המתח התמידי הזה, שבין הופעת התורה על דרך ההשגה הנבואית,
לבין הופעתה על דרך העיון השכלי, קיבלה צורה כל כך קיצונית?
הרב צבי יהודה הכהן קוק, בשיחותיו לפרשת וישב⁸, מדגיש שדווקא
ההשתדלות הזאת של האבות בבניין האומה, היא שהחריפה את הבדלי הגישות
הללו. האחים, במצבם, היו עסוקים בבניין היסודות הרוחניים, שעליהם עתידה

7 ועיין בהקדמה הראשונה של המהר"ל לספרו "גבורות השם", ובדברי הרב קוק בספרו
"אורות" עמוד קכ ועוד רבים.

8 שיחות הרצי"ה קוק, הוצאת "ספרית חוה", פרשת בראשית עמוד 139.

האומה להופיע לדורותיה. כל אחד מהאחים ידע בוודאות, שעליו לבנות את חלקו הייחודי באומה ובלעדיו היא לא תתגלה בשלמות. במצב כזה אין מקום לפשרות, וכל אחד מהאחים חייב להתמסר ולהילחם עד חורמה על עמדתו. ניתן לומר, שדבר מעין זה חוזר ומופיע בתקופות הרות עולם בתולדות האומה. תקופות היסטוריות גורליות, שבהן חיי האומה נתבעים להתוות דרך לדורות. הכוחות השונים, הפועלים באותה תקופה, כל אחד מהם, חש, בכל נימי נפשו, את המחויבות לדרכו האידיאולוגית. תקופות אלו מלוות במתח אדיר ורגשות השנאה פורצים בעוצמה.

ד. הפרשנות המעשית של יעקב בבואו לכנען

בספרו "מי מרום" לבראשית, מאמר ע', מציג הרב חרל"פ נדבך נוסף למחלוקת האידיאולוגית שבין יוסף והאחים. לדעתו, הפרשנות המעשית שנתן יעקב לחזרתו לארץ כנען לאחר הגלות בחרן, היא שהחריפה את המחלוקת: נדמה היה ליעקב, שלאחר סבל הגלות שעבר עליו, לאחר שנתפייס עשיו, והודה לו על הברכות. ולאחר שנאמר לו: "כי שרית עם אלוקים ועם אנשים ותוכל", הגיעה כבר עת דודים, עת התיקון ושוב אין צורך בגלות נוספת. כמוהו חשבו כל האחים למעט יוסף. הוא, יוסף, ידע, שעדיין יש צורך בגלויות נוספות...

המקור לדבריו נמצא במדרש (בראשית רבה פ"ד, ג), הדורש את הפסוק: "וַיֵּשֶׁב יַעֲקֹב בְּאֶרֶץ מִגְדוֹר אָבִיו. בְּאֶרֶץ כְּנָעַן" (בראשית ל"ז, א):

א"ר אחא בשעה שהצדיקים יושבים בשלוחה ומבקשים לישב בשלוחה בעולם הזה, השטן בא ומקטרג... יעקב אבינו, על ידי שבקש לישב בשלוחה בעולם הזה, נזדווג לו שטנו של יוסף...

כלומר: לדעת בעל המדרש, התורה מציינת בפסוק זה את האופן בו בחר יעקב לגור בארץ: "ישיבה". (דרשת הכתוב באה מאחר שכבר קודם לכן, בפרק ל"ג פסוק יח, ציינה התורה את ביאת יעקב לארץ כנען). אכן, ישנם עוד מפרשים, הנוקטים בעמדה זאת - שבקשת השלווה של יעקב נבעה מתחושה עמוקה, שאין עוד צורך בגלות נוספת⁹.

ונראה, שזה מובן הפסוק (בראשית ל"ג, יח): וַיָּבֹא יַעֲקֹב שָׁלֵם עִיר שָׁכֶם אֲשֶׁר בְּאֶרֶץ כְּנָעַן כְּבָאוֹ מִפְּדַן אָרְם וַיִּחַן אֶת פְּנֵי הָעִיר. כלומר: לא רק במובן של הצלה (וכדברי רב

9 בדומה מפרשים בעל ה"משך חכמה" (על הפסוק הנ"ל). ובעל ספר "ערוגות הבושם" (ליקוטים על התורה) ועיין "אהבת יהונתן" על בראשית פרק ל"ב פסוק ו, "פנים יפות" על בראשית פרק ל"ז פסוק א, ו"תורת המנחה" לרבי יעקב סקילי דרשה יח. ועיין "עץ הדעת טוב" פרשת וישב לרב חיים ויטל, שכותב שרק על רקע בקשת השלווה של יעקב, ניתן להבין את התעוררות הקנאה של האחים ביוסף.

במסכת שבת ל"ג, ב), אלא שהגיע לשלמות רוחנית, במדרגה גבוהה מאוד, מעין עולם הבא. כך כותב בעל ה"שם משמאל", ומוסיף (פרשת וישב, תרע"ח) שתחושה זאת של גאולה ושלמות, כבאחרית הימים, נבעה מפעולה יזומה של יעקב: "שנטל על שכמו (יעקב בחרן)... ונתקיימו בו בעצמו כל ארבעת הגזירות של ברית בין הבתרים – גירות, ארץ נכריה, עבדות ועינוי... ואחר כך, "ויבוא יעקב שלם" - עם כל השלמות...".

ה. שיטתם הרוחנית של האחים נלמדה ממעשי יעקב אביהם

האם שיטת יהודה והאחים בהבנת "סגולת ישראל" ודרך הופעתה הייתה, בעצם, פיתוח דרכו של יעקב אביהם?

יעקב נוקט בפעולות מעשיות בבואו לארץ:

א. בניגוד לאבותיו, שגרו באוהלי ארעי, הוא בונה בתי קבע. כדברי בעל "התרגום יהונתן" (בראשית ל"ז, ז): "ויעקב נטל לסוכות ואיתעכב תמן תריסר ירחי שתא ובנא ליה בי מדרשא ולגיתוי עבד מטלן...". והמלבי"ם מפרש (שם): "לו לעצמו בנה בית קבוע, שישב שם ויעבוד את ה', אבל למקנהו וקנינו עשה רק סכות עראי...".

ב. הוא תיקן לאנשי שכם תקנות בחיי המעשה: וכמובא בתלמוד בבלי (שבת לג, ב): "ויחן את פני העיר - אמר רב: מטבע תיקן להם ושמואל אמר: שווקים תיקן להם ורבי יוחנן אמר: מרחצאות תיקן להם... "

ג. הוא קבע תחום שבת וכמובא במדרש (בראשית רבה ל"א, ז): "ר' יוחנן בשם ר' יוסי בר חלפתא "ויחן את פני העיר" שנכנס עם דמדומי חמה וקבע תחומין מבעוד יום...". ומסביר בעל "המשך חכמה" (בראשית ל"ג, יח) שפעולה זאת נבעה מרצונו להבדיל את משפחתו, משאר העמים: "יעקב קבע תחומין, להגביל ולתחום בין עם ישראל לעמים".

ד. הוא מתנהג בארץ כנען כבתוך שלו וכבעלים שלה. זאת כדברי הרמב"ן (בראשית ל"ג, יח): "ויחן את פני העיר - לא רצה להיות אכסנאי בעיר, אבל רצה שתהיה תחילת ביאתו בארץ בתוך שלו, ולכן חנה בשדה וקנה המקום - וזה להחזיק בארץ". וכן, מביא הרב צדוק הכהן מלובלין (דברי סופרים, אות י"ד): "וישב יעקב... בשלוה, והיינו שהם אדוני הארץ... שזה נקרא: "שיבה", כשהוא אדון ויושב בראש...".

כל הפעולות שהנהיג יעקב בבואו לארץ הן, ללא ספק, הדרכות מעשיות לבניו. הן באות ללמד אותם כיצד עליהם להמשיך ולחיות בארץ. כיצד לממש את מדרגת השלמות הרוחנית, שאליה הגיעו הוא ובני משפחתו. כל זאת ללא צורך בגלות נוספת.

והנה קם יוסף ומכוח עיונו ב"סגולת ישראל" ודרך הופעתה, חולק עליהם. לפי

הבנתו, צריכה להתגלות, קודם לכל שלמות נפשית ורוחנית של יחידים, תורה משמים. תורה שתימסר להמון עם במעמד מיוחד. כך כותב הרב חרל"פ (מי מרום" בראשית, מאמר ע"ה):

ובזאת נחלקו האחים עם יוסף, שבראשם עמד יהודה, אבי משיח בן דוד - שהם חשבו לפרוץ גדרות עולם, לסלק הצמצומים וההגבלות ולגלות את האורות, כמות שהם ועל ידי זה למנוע את הגלות ואת הצרות של ישראל. אולם, יוסף שפט בדעתו, שלא יתכן זה ובחלומו חלם, שכולם ישתחוו לאלומתו ו"היא קמה וגם ניצבה": האלומה, היא הגלות והיא קמה וגם ניצבה... ללבן ולצרף...¹⁰

לאור דבריו, "שטנו של יוסף", שנזדווג ליעקב, בלשונו של בעל המדרש, הוא יוסף עצמו, בדעותיו ובחלומותיו - הוא שמעורר מחלוקת בקרב המשפחה.

ו. הכרח הגלות בשיטתו של יוסף

בסוף דרשתו, כותב הרב:

והנה כוח הנבואה וכוח התורה אינם מתחלקים, כי אם בזמן הזה - כל זמן שאור התורה עוד לא נתגלה בשלמותו... בעתיד, שתי השיטות, של יהודה ושל יוסף, יתאחדו. לשתייהן יש מקום. השאלה היא רק העיתוי והדרך להגיע לאותה שלמות. גם בתחילת דרשתו כותב הרב דברים ברוח דומה:

והנה יעקב, היה כלול שני מיני השלמויות ביחד, הוא היה חותם האמת והקדושה של האומה הישראלית בקדושת מידותיו מצד עצמן. (כבשיטת יהודה והאחים) וגם היה מאד מוכן אל שלמות התורה (כבשיטת יוסף)....

כבר בימי חייו הצליח יעקב, כיחיד, להגשים את השלמות, אליה עתידה להגיע האומה, שתצמח ממשפחתו. יוסף אינו חולק על שלמות זאת של אביו. השאלה היא האם היא תוכל להמשיך גם אצל צאצאי השבטים? במחלוקתו מתמקד יוסף בעתיד. הוא מודע היטב לצדקותם של אחיו ולמדרגתם הרוחנית הגבוהה. הוא גם מודע למחשבת אביו המשוכנע שכבר עכשיו במשפחתם, התבררה "הסגולה הישראלית". כדברי הרב חרל"פ (מי מרום בראשית ס"ח):

וידע יוסף כי אחיו קדושים הם ואין בהם פסול. אך לפי שבכל אחד מהאחים יתגלה גם כוח העתיד, יוצאי חלציהם ובהם יהיו פגמים וקלקולים, שבשבילם נדרש הגלות.¹¹

10 כך מפרש גם הרב צדוק מלובלין מחשבות חרוץ אות ז'.

11 בתלמוד בבלי מסכת שבת קמ"ה, ב וביבמות ק"ג, ב בשם רבי יוחנן: "מפני מה עובדי כוכבים מזוהמים? שלא עמדו על הר סיני. שבשעה שבא נחש על חוה הטיל בה זוהמא.

אמנם בשניים עשר האחים מתגלית השלמות האנושית, אותה התאמצו אביהם ואימותיהם להנחיל. נולדה בקרב האנושות הנפש הנוטה בטבעה לעשות אך ורק טוב. אך עדיין, לצורך הופעת הנפש בשלמותה בהמון עם, היא צריכה לעבור תהליך של גלות.

ז. הבאת הדיבה על ידי יוסף כהוכחה לשיטתו

בדרשתו, מפרש הרב, בעקבות בעל ה"פרשת דרכים" (דרוש א'), מהי "הדיבה הרעה" שהביא יוסף לאביו על אחיו. את פירושו הוא מבסס דברי בעל המדרש רבה (בראשית, פ"ד, ז):

מה אמר? ... ר' מאיר אומר: "חשודים הן בניך על אבר מן החי". ר' שמעון אומר: "תולין הן עיניהן בבנות הארץ". רבי יהודה אומר: "מזלזלין בבני השפחות וקורין להם עבדים..."

הרב מפרט, אחת לאחת, את שלושת הדעות הנ"ל. ככלל, מציין הרב, שהבאת הדיבה של יוסף לאביהם, נבעה מתוך רצונו להוכיח את צדקת שיטתו הרוחנית: "דיבתם רעה - היינו כל החסרונות שיצאו, אם תהיה הנהגת הנבואה שולטת על הנהגת התורה..." כלומר, ביקורתו של יוסף אינה על האחים עצמם, בהווה, אלא על התוצאות, שיכולות לצאת מדרך הנהגתם זאת, אצל צאצאיהם, בעתיד: תכונות נפש של אכזריות, נטייה לגילוי עריות והתנשאות על הזולת. ואילו יהודה, ועימו שאר האחים, התמידו בשיטתם המבליטה את הנבואה. לכן, בכוונה תחילה, הבליטו האחים את ההבדל בין בני השפחות ובני האימהות. כמו כן, פסקו להתיר אכילת אבר מן החי, לאחר שחיטה, כדין "ישראל". גם בעיני רוחם צפו אפשרות של הוראת שעה לשאת נשים כנעניות. כל זאת הם עשו מתוך רצון להרחיב וליישם את מדרגתם הנבואית השלמה המתגלה בארץ ישראל. אולם, נשאלת השאלה: מדוע האחים חשים מאוימים משיטתו של יוסף? המחלוקת היא עניינית, כשכל צד מנסה להוכיח את שיטתו. יוסף בעזרת סיפור החלומות, והאחים בדבקותם בדרכו של אביהם בבואו מחרן.

"ועתה לכו ונהרגהו" ... יראה, שדנוהו כמסור ומלשין, שהותר דמו..."

ישראל שעמדו על הר סיני פסקה זוהמתם. עובדי כוכבים שלא עמדו על הר סיני לא פסקה זוהמתו... ופליגא דרבי אבא בר כהנא, שאמר רבי אבא בר כהנא: עד שלשה דורות לא פסקה זוהמה מאבותינו - אברהם הוליד את ישמעאל, יצחק הוליד את עשו. יעקב הוליד שנים עשר שבטים, שלא היה בהן שום דופי...". מבואר לפי ר' יוחנן כי כל עוד לא עמדו ישראל כעם, שש מאות ריבוא גברים, נשים וטף בהר סיני, לאחר "כור הברזל" של גלות מצרים, עדיין לא נטהרו מטומאת הנחש. ואילו, לדעת רבי אבא בר כהנא, כבר בהולדת שניים עשר בני יעקב הם הגיעו לשלמות הטהרה הזו. דברים אלו, הנמצאים במחלוקת אמוראים, יש בהם דמיון להסבר הנ"ל בהבדלי שיטותיהם הרוחניות של יוסף והאחים.

כך מפרש החתם סופר על בראשית לז פסוק יז. ובדומה המלבי"ם (בראשית פרק לז פסוק יח):

ויתנכלו אותו, פירוש שמלאו ממנו מזמות, שחשבו שרודף אותם ורוצה לאבד אותם בעולם הזה ובעולם הבא. ועל ידי כך שפטו להמיתו... האומנם היה יוסף "מלשיין"? על פי מה דנו אותו האחים בדין "רודף", הרצה לאבדם? האם כל מספר לשון הרע על חברו דינו כן – מיתה בידי אדם?¹²

ה. שלושת המרכיבים בתכניתו של יוסף

במאמר אחר (מאורות הרא"ה לחנוכה, חנוכה תרנ"ז) מוסיף הרב פרטים בהסברו את מחלוקת האחים:

והנה, אם תהיה הדרכת הדורות על פי נבואה מיוחדת, בכל דור ודור (בפני עצמו, וכשיטת יהודה), אזי אין צריך שתינתן תורה נצחית... ואין צריך להמתין, על חלות סגולת ישראל, דווקא על ידי מציאות נברא נבחר, כמשה רבינו, עליו השלום... וגם אין צריך דווקא, שיהיו ישראל מגיעים לשישים ריבוא, שכל אלה העניינים, אינם נדרשים כי אם לתורה נצחית, שכל הדורות, לעד ולעולם, על ידה יתנהגו. על כן, מכיוון שהם (האחים) כבר השיגו למעלת נבואה, או רוח הקודש, אם כן, חלה עליהם הקדושה הראויה לישראל.

שני תנאים מציין הרב כדי ששיטתו של יוסף תצא אל הפועל: א. המשפחה, משפחת יעקב, חייבת להתרבות לכדי שישים ריבוא, הן באופן טבעי והן על ידי הוספת גרים מאומות העולם. ב. חייבת להתגלות בישראל אישיות מיוחדת, אדם, שיכולתו הנבואית, תוכל להשיג תורה נצחית. תורה שאין להחליפה, או לשנותה.

יעקוב, בתחילת ביאת המשפחה ארצה והאחים בהמשך, הבינו שמכוח מעלתם הרוחנית, כנביאים, אפשר שתינתן תורה שכזאת על ידם. אמנם, תורה זאת תינתן בדרך אחרת ממה שחשב יוסף, אך יש בה את אותו יסוד נצחי, שלאורו תתנהל האומה הישראלית לדורותיה. וכך כותב החת"ם סופר (תורת משה, על הגדה לפסח):

"ונתגלגל הדבר"... עיין מה שכתבו ונדחקו תוספות (על דברי הגמרא שבת דף י ב). ועיין מהרש"ל ושל"ה. ולולי דבריהם, הייתי אומר, שעל כל פנים, למצרים לא היו יורדים, שהרי נגזר סתם "בארץ לא להם" ואפשר, שבארץ כנען גופא, היו ישובים כגרים ומתגוררים, עד שתתמלא

12 בדברים פרק כב' יז' נענש "המוציא שם רע" על נערה בתולה קנס כספי, אך לא מיתה. זאת למרות, שהוצאת שם רע בפרסום, חמורה מהבאת "הדיבה הרעה" של יוסף לאביו, באופן פרטי.

סאה של כנענים ואמורי ואז ישמידם ד' וישכן ישראל תחתם...
ונראה, שלשני התנאים הללו עוד יכלו האחים להסכים עם יוסף. אך הוא מוסיף תנאי שלישי: גלות מצרים. רק שם יוכלו שני התנאים הללו להתממש. לשיטתו, תהליך ההשתעבדות לאומה אחרת הוא הכרחי. נפשם של היחידים באומה, העתידה לצאת ממשפחתם, חייבת לקנות את תכונת ההכנעה של עבד לפני אדונו. אחרת, ללא הולדת התכונה הזאת בנפשם, לא ייכנעו יחידה של האומה, לפני בורא העולם ולא יוכלו לקבל על עצמם את עול מצוותיו: כי אילו הירבה (הקדוש ברוך הוא) את ישראל והשפיע להם טובות גדולות, בלתי שיעבוד, לא היו מתרצים לקבל עליהם התורה הזאת, האוסרת עליהם כל עניינים, שהיו רגילים בהם...

בעל הכתב והקבלה דברים ד, כ³

יש לתפיסתו השלכות מעשיות: האחים (ועימם יעקב אביהם) צריכים ממש, במציאות הנוכחית שלהם בכנען, לשנות תכניות. את השגות הנבואה ורוח הקודש שלהם, הם צריכים להכניע לתכניותיו וחלומותיו.

ט. הסכנה המיידית בשיטתו של יוסף

עדיין נשאלת השאלה: מדוע ראו האחים סכנה מיידית בתוכנית הזאת של יוסף? נכון היא מעוררת קושי - צריכים לשנות תכניות. לבנות את הגאולה בהדרגה וללא פריצת גבולות:

משיח בן יוסף, הוא הצינור, שדרכו מתגלים האורות בערכים של צמצומים והוא שומר וממונה על זה, שילך ויוסיף...

הרב חרל"פ, "מי מרום" מאמר ע"ה

נראה שגם דעתו של יעקב נטתה, באופן כללי, לקבל את שיטתו של יוסף. גם הוא מבין שתורה נצחית, ההולכת ומתבררת במשך הדורות, על ידי שכלם העיוני של החכמים, היא ורק היא, צריכה להיות העיקר בהתנהלות האומה לדורותיה. האסון, שאירע עם דינה בשכם, גרם לו, מן הסתם, לחשיבה מחודשת. השלמות הרוחנית, שעימה הגיע לארץ, נפגמה. ניתן לומר, שבתגובתו לסיפור החלומות של יוסף וקבלת היסוד הנבואי שבהם ישנו ביטוי לשינוי התפיסה הראשונית שלו: "ואביו שמר את הדבר" - ר' לוי בשם רבי חמא בר חנינא: אמר כך אבינו יעקב, סבר וראה דברים ממשמשין ובאין...

מדרש רבה בראשית פ"ד, יב

13 ועיין הרחבה בעניין בדברי הרב קוק בפירושו על הגדה של פסח. עולת ראייה חלק ב' עמודים רס-רסא.

אך במה ראו האחים סכנה? מדוע לא נהגו כאביהם ובחנו מחדש את דרכם? כי זה היה התכלית האמתית המכוון ממנו יתברך לשעבדם במצרים: לצרפם כזהב בכור, שיתפרדו הסיגים ויישאר זהב טהור לבד. חלאת הפושעים (מבני בניו של יעקב) מתו בימי החשך ורק הנשואים נבחרו לקבלת התורה...¹⁴

בעל "הכתב והקבלה" דברים פרק ד פסוק כ לפי הדברים הללו, הטיית יעקב מתכניותיו המקוריות היתה בשכם. הבנתו, שאכן, תורה נצחית היא שצריכה להתגלות בהמון עם, קודם לכל שלמות רוחנית של יחידים. ההסכמה ולו בשתיקה שגילוי זה, כרוך בגלות נוספת, כל אלו, גרמו לאחים לחוש בסכנה המידית, שבדעותיו של יוסף. על פי שיטתו של יוסף, כבר עכשיו, נדרשים האחים להכין את עצמם לירידה למצרים. כבר עכשיו, לחנך את עצמם ואת צאצאיהם לעבודת קשה ולירידה אל עומק הטומאה של התרבות האלילית המצרית. כל זאת, כדי שרבים מהם, אלה שאינם ראויים, ייטמעו בתוכה. במו ידיהם, הם נדרשים לקחת חלק במהלך היסטורי, שבו יאבדו לנצח נפשות בניהם ונכדיהם. רובם לא יהיו ראויים לצאת ממצרים ולהיות שותפים במעמד קבלת התורה הנצחית. אירוע שבכלל, אין בכוח נבואתו של אביהם ושלהם, לחזות בוודאות איך וכיצד יתרחש. ועכשיו, אחרי שגם אביהם דעתו נוטה להסכים עם שיטת יוסף והוא רואה בו מנהיג דרכה הרוחנית של המשפחה, הסכנה היא מידית. ליוסף יש דין רודף, המבקש למסור אותם ואת צאצאיהם לידי עובדי כוכבים ולאבדם בעולם הזה ובעולם הבא.¹⁵

י. סיכום - החשיבות שבדרך הפרשנות של הרב קוק.

בדרשתו בונה הרב קוק מסגרת עקרונית להבנת מחלוקת יוסף והאחים:
א. המחלוקת הייתה במישור הלאומי. ב. המחלוקת נבעה בראש ובראשונה מכוח העיון וההבנה בחכמת בורא העולם ודרך הנהגתו את הבריא. תלמידי הרב קוק, בנו, הרצ"ה קוק והרב חרל"פ, המשיכו בדרך זו בהסבירם את העוצמה, שבה הופיעה מחלוקת אידאולוגית זאת. הן מצד הנסיבות

14 ועיין השל"ה דרוש שישי ממסכת פסחים והאלישיך שמות פרק ג פסוק ב בעניין "כור הברזל המצרי"

15 עיין של"ה תורה אור על פרשת וישב שפירש שהאחים דנו את יוסף בדרך אחרת וכן כלי יקר (ל"ז, כו) ושאר מפרשים, שמתקשים והולכים בדרך אחרת. אך לפי הבנה זאת, העולה מתוך דרשת הרב, מובנים דברי המלבי"ם והחת"ם סופר הנ"ל, שדינו של יוסף הוא כאדם המכריז שימסור אותם ואת צאצאיהם לידי עובדי כוכבים ועיין בשולחן ערוך חושן משפט סימן שפח סעיף י, דינו של אדם, המכריז שימסור ישראל ביד עכו"ם אנשים בזמן הזה.

ההיסטוריות המיוחדות והן מצד בקשתו של יעקב, שלא לצאת לגלות נוספת במצרים. כמו כן, ניתן למצוא הדים לדרך פרשנית זאת במפרשי המקרא הקודמים לרב קוק והמובאים לעיל.

גם הסכנה המיידית אשר בתוכניתו של יוסף, להוביל את המשפחה לגלות מצרים ולהטמיע את צאצאיהם בתרבותה, יכולה להסביר את הרגשות השליליים הנלווים למחלוקת עקרונית זאת.

רק אם עומדות בבסיס המחלוקת הנוראה בין האחים, שאלות עקרוניות, שישלהן השלכות מעשיות גם לדורות הבאים, היא מקבלת את ערכה התורני המלא. (במובן של הוראה לדורות). רק כך היא מופקעת מהבנתה כסיפור על סכסוך משפחתי בעבר של אוהבים ושונאים, חוטאים ובעלי תשובה. גם מה שנראה, על פניו, כמאבקי כוח על הנהגת המשפחה, מקבל משמעות עמוקה של וויכוח רעיוני לשמו.

"צדיקים" שכאלו, דווקא מתוך חתירתם להופעת האמת הנצחית, והתמסרותם לרצון בורא העולם, יכולים לטעות. דווקא אצלם יכולה להופיע פגיעה קשה ברגש אנושי כל כך אלמנטרי, כמו אהבת אח וכבודו של אב.

תכונות נפשם של יהודה ויוסף, ושיטותיהם הרוחניות הנבדלות, חוזרות וממשיכות להתגלות במשך הדורות. מתנגשות זו עם זו בצורות שונות, ולבסוף מתאחדות ובכך בונות את ההיסטוריה של האומה הישראלית¹⁶. עמידה נכונה על יסודותיה הרוחניים של מחלוקת זו, תוכל לנקות את הרגשות השליליים, שיכולים להופיע בכל מחלוקת שהיא "לשם שמים". כמו כן, להבין ביותר בהירות תהליכים היסטוריים עתידיים בבניין האומה הישראלית, אופי מלכותה ודרך גאולתה.

16 ניתן למצוא דמיון במחלוקת האחים, בשאלת עדיפות הנבואה, או התורה, להבדל שבין עדות המזרח, בהם התפילה, הפיוט ותורת הסוד התפתחו בצורה ניכרת, לעומת התפתחות הלמדנות העיונית והפלפול השכלי שבאשכנז. כמו כן, לפער שבין תנועת החסידות, מיסודו של הבעש"ט, המבליטה את עבודת הנפש לבין הבלטת היכולת השכלית, שבלמדנות הליטאית.